

Я народився і виріс у малесенькій квартирці з низькими стелями. Вона мала близько тридцяти квадратних метрів і розташована була на найнижчому поверсі. Батьки спали на канапі, яка, коли її вечорами розсували, займала ледь не всю їхню кімнату. Рано-вранці цю канапу, траплялося, заштовхували саму в себе, постіль ховали у пітьму нижнього ящика, матрац перевертали, все зачиняли, закріплювали, застеляли світло-коричневим покривалом, розкидали кілька вишитих подушок у східному стилі — і не залишалося жодних доказів нічного сну. Таким робом кімната батьків слугувала і спальнею, і кабінетом, і бібліотекою, і їдальнею, і вітальнею.

Навпроти розташовувався мій закамарок — стіни його були пофарбовані у світло-зелений колір, половину простору займала пузата шафа для одягу. Темний коридор, вузький і низький, злегка вигнутий, схожий на викопаний в'язнями для втечі підземний хід, з'єднував ці дві кімнатки з кухонькою і за-капелком вбиральні. Тьмяна електрична жарівка, замкнута в залізній клітці, ледь освітлювала цей коридор, і каламутне світло це не згасало навіть удень. У кімнаті батьків і в моїй було по одному віконцю. Захищені залізними жалюзі, вони, здавалося, старанно кліпали, щосили намагаючись побачити схід, але бачили лише притрушений порохами кипарис та паркан з нетесаного каменю. А кухня і вбиральня крізь своє заґратоване віконце визирали у дворик, залитий бетоном і оточений високими, наче тюремними, стінами. Там, у цьому дворіку, куди не проникав жоден сонячний промінь, повільно вмирала квітка герані, посаджена в іржаву бляшанку з-під оливок. На підвіконнях у нас завжди стояли щільно закриті банки з соленими огірками, а також кактус, який окопався у заповненій землею вазі, що через тріщину була змушена переक्валіфікуватися на звичайний квітковий горщик.

Квартира ця була напівпідвальною: нижній поверх будинку було вирубано у схилі гори. Ця гора сусідила з нами через стіну — мати такого сусіда було нелегко: занурений у себе, мовчазний, спорохнілий, меланхолійний, зі звичками застарілого холостяка, що завжди суворо оберігав повну тишу, занурений у дрімоту, в зимову сплячку, цей сусід-гора ніколи не пересував меблів, не приймав гостей, не здіймав галасу й не завдавав клопотів. Та через дві спільні з нашим печальним сусідом стіни до нас просочувався легкий, але невибавний запах плісняви, ми постійно відчували вогкий холод, пітьму й безгоміння.

Так виходило, що впродовж усього літа в нас зберігалось трохи зими. Гості, траплялося, казали:

— Як у вас приємно в день, коли з пустелі дме розпечений вітер, як негаряче й спокійно, навіть, можна сказати, прохолодно. Але як ви тут влаштуєтеся взимку? Чи не пропускають стіни вогкості? Чи не діє все це взимку дещо гнітюче?

*

Обидві кімнати, кухонька, вбиральня й особливо коридор, що їх з'єднавав, були темними. Увесь дім був заповнений книгами: батько читав шістнадцятьма чи сімнадцятьма мовами й розмовляв одинадцятьма (усіма — з російським акцентом). Мама розмовляла чотирма чи п'ятьма мовами і читала сімома чи вісьмома. Якщо вони хотіли, щоби я їх не зрозумів, то розмовляли одне з одним російською чи польською. (Вони досить часто хотіли, щоби я їх не розумів. Коли одного разу мама випадково у моїй присутності сказала про когось івритом «племінний жеребець», батько сердито осадив її: *«Што с тобой? Разве ти не видиш, што мальчик рядом с нами?»*).

Спираючись на власні уявлення про культурні цінності, книги вони читали головним чином німецькою та англійською, а сни, що навідували їх уночі, бачили, вочевидь, на їдиші. Але мене вони вчили лише івritу: можливо, через побоювання, що знання мов зробить мене беззахисним перед спокусами Європи, такої прекрасної і такої вбивчо небезпечної.

В ієрархії цінностей моїх батьків Захід займав особливе місце: що «західніше», то вища культура. Толстой і Достоевський були близькі їхнім «руським» душам, і все ж мені здавалося, що Німеччина — навіть незважаючи на Гітлера — уявлялася їм країною більш культурною, ніж Росія і Польща, а Франція випереджала в цьому сенсі й Німеччину. Англія у їхніх очах стояла вище за Францію. Що ж до Америки, то тут вони перебували у певних сумнівах: хіба там не стріляють в індіанців, не грабують поштові потяги, не миють золото й не полюють на дівчат, як на здобич?..

Європа була для них жаданою і забороненою Землею Обітованою — краєм дзвіниць, церковних бань, мостів, площ, брукованих давніми кам'яними плитами, вулиць, якими біжать трамваї, краєм покинутих сіл, цілющих джерел, лісів, снігів, зелених лук...

---

* Що з тобою? Хіба ти не бачиш, що хлопчик поруч із нами? (З рос.)

Слова «хата», «лука», «дівчина, що пасе гусей» приваблювали й хвилювали мене все моє дитинство. Від них линув чуттєвий аромат справжнього світу — сповненого безтурботності, далекого від запорошених бляшаних дахів, звалищ, зарослів колючок, випалених пагорбів Єрусалима, що задихається під гнітом розпеченого літа. Варто було лише прошепотіти «лука», одразу ж чулось мені дзюркотіння струмка, мукання корів і передзвін калаталець на їхніх шиях. Заплющивши очі, бачив я прекрасну дівчину, що пасе гусей, і вона здавалася мені до сліз сексуальною — задовго до того, як я що-небудь дізнався про секс.

*

По довгому часі я дізнався, що Єрусалим у двадцяті — сорокові роки, під час британського мандата, був містом приголомшливо багатой та різноманітної культури. Це було місто великих підприємців, музикантів, учених і письменників. Тут творили Мартін Бубер, Гершом Шолем, Шмуель Йосеф Агнон та багато інших визначних мислителів і діячів мистецтва. Іноді, коли ми йшли вулицею Бен-Єгуди чи бульваром Бен-Маймона, батько шепотів мені: «Он там іде вчений зі світовим іменем». Я не розумів, що він має на увазі. Я думав, що «світове ім'я» пов'язане з хворими ногами, тому що досить часто слова ці стосувалися якого-небудь стариганя, який навіть улітку був одягнений у костюм із цупкої вовни і ціпком намацував дорогу, бо ноги його ледь пересувалися.

Єрусалим, на який з пошаною поглядали мої батьки, лежав далеко від нашого кварталу: цей Єрусалим можна було знайти в Рехавії, що тонула в зелені й звуках рояля, у трьох-чотирьох кафе з позолоченими люстрами на вулицях Яфо і Бен-Єгуди, в залах YMCA*, в готелі «Цар Давид»... Там єврейські й арабські поціновувачі культури зустрічалися з гречними освіченими британцями широких поглядів, там, спираючись на руку джентльменів у темних костюмах, пливли і пурхали млосні жінки з довгими шиями, у бальних сукнях, там проходили музичні й літературні вечори, бали, чайні церемонії та витончені бесіди про мистецтво... А може, такий Єрусалим — з люстрами та чайними церемоніями — і не існував зовсім, а був лише в уяві мешканців нашого кварталу Керем-Авраам, де жили бібліотекарі, вчителі, чиновники, палітурники.

* YMCA (Young Men's Christian Association) — Християнська асоціація юнаків. Одна з найбільших християнських молодіжних організацій у світі. Заснована 1844 року в Лондоні. (Тут і далі: прим. перекл., якщо не зазначено інакше. Див. також Предметно-іменний словник.)

У будь-якому разі той Єрусалим не стикався з нами. Наш квартал, Керем-Авраам, належав Чехову.

Коли, роки по тому, я читав Чехова (в перекладі івритом), то не сумнівався, що він один з нас: адже дядя Ваня жив просто над нами, доктор Самойленко схилився наді мною, обмацуючи своїми широкими долонями, коли я хворів на ангіну чи дифтеріт, Лаєвський з його вічною схильністю до істерик був маминим двоюрідним братом, а Тригоріна ми, бувало, ходили слухати до Народного дому на суботні ранки.

Звісно, російські люди, що оточували нас, були цілком різними — так, було багато толстовців. Деякі з них виглядали точнісінько як Толстой. Побачивши вперше портрет Толстого — коричневу світліну в книжці, я був упевнений, що багато разів зустрічався з ним у наших місцях. Він проходжувався вулицею Малахі чи спускався вулицею Овадії — величний, як праотець Авраам, голова його не покрита, сива борода розвівається на вітрі, з очей сипляться іскри, в руці ломака, що слугує йому за костур, його селянська сорочка, випущена поверх широких штанів, підперезана грубою мотузкою.

Толстовці нашого кварталу (батьки називали їх на івритський лад — «толстойщики») були всі войовничими вегетаріанцями, захисниками моралі, вони прагнули виправити світ, усіма силами душі любили природу, любили все людство, любили кожну живу істоту, ким би вона не була, їх надихали пацифістські ідеї і переповнювала непозбутня туга за трудовим життям, простим і чистим. Усі вони пристрасно мріяли про справжню селянську працю, в полі чи у фруктовому саду, але навіть власні невибагливі кімнатні квіти у горщиках їм виростити не вдавалося: чи то поливали їх настільки завзято, що квіти віддавали Богу душу, чи то забували поливати. А можливо, винна в цьому була ворожа нам британська адміністрація, що мала за звичку сильно хлорувати воду.

Деякі з толстовців зійшли, здавалося, просто зі сторінок романів Достоевського: підточувані душевними муками, вони безперервно ораторствували, розчавлені власними інстинктами, охоплені ідеями. Та всі вони, і толстовці, і «достоевці», всі ці мешканці кварталу Керем-Авраам насправді вийшли «з Чехова».

Усе, що простягалось за межами нашого маленького світу і звучало для мене як одне слово — *весьсвіт*, звалося у нас зазвичай *великий світ*. Але були в нього й інші імена: *освічений*, *зовнішній*, *вільний*, *лицемірний*. Я пізнавав цей світ за допомогою колекції марок: Данциг, Богемія і Моравія, Боснія і Герцеговина, Убангі-Шарі, Тринідад і Тобаго, Кенія — Уганда — Танганьїка. *Весьсвіт* був далеким, вабливим, чарівним, проте сповненим небезпек і ворожим до нас: євреїв не люблять — тому що вони розумні, гострі на язик, тому що